
ДОСЛІДЖЕННЯ АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ

УДК 911.3

Денисик Г.І.

Антропогенне ландшафтознавство у першій половині ХХІ століття

Розглянуто особливості формування антропогенного ландшафтознавства в другій половині ХХ і можливі шляхи його розвитку в першій половині ХХІ століть. Виділено перспективні напрямки розвитку антропогенного ландшафтознавства, серед яких дослідження: парадинамічних і парагенетичних взаємозв'язків між антропогенними ландшафтами, процесів взаємодії ландшафтно-технічних систем з навколишнім середовищем, вертикальної і висотної диференціації антропогенних ландшафтів, мікроосередкова і похідних процесів в їх структурі, симетрії та асиметрії антропогенних ландшафтів, можливості їх заповідання та ін.; показано, що подібні дослідження антропогенних ландшафтів реальний шлях до їх раціонального використання та планування в майбутньому.

Ключові слова: антропогенний ландшафт, дослідження, нові напрямки, розвиток, перспективи використання.

Денисик Г.И. Антропогенное ландшафтоведение в первой половине ХХІ столетия. Рассмотрено особенности формирования антропогенного ландшафтоведения во второй половине ХХ и возможные пути его развития в первой половине ХХІ столетий. Выделено перспективные направления развития антропогенного ландшафтоведения, среди которых исследование: парадинамических и парагенетических взаимосвязей между антропогенными ландшафтами, процессов взаимодействия ландшафтно-технических систем с окружающей средой, вертикальной и высотной дифференциации антропогенных ландшафтов, микроочаговых и производных процессов в их структуре, симметрии и асимметрии антропогенных ландшафтов, возможности их заповедания и др.; показано, что подобные исследования антропогенных ландшафтов реальный путь к их рациональному использованию и планированию в будущем.

Ключевые слова: антропогенный ландшафт, исследования, новые направления, развитие, перспективы использования.

Denysyk G.I. Anthropogenic landscape study in the first half of the twenty-first century. The features of formation of anthropogenic landscape management in the second half of the twentieth and possible ways of its development in the first half of XXI century considered. The possible ways of development of anthropogenic landscape management considered, including research: paradinamic and paragenetic relationships between anthropogenic landscape, the interaction of landscape and technical systems with the environment, altitude and vertical differentiation of anthropogenic landscapes, microfoci and derivative processes in their structure, symmetry and asymmetry of the anthropogenic landscapes, the possibility of their reservation, etc.; similar studies of anthropogenic landscapes real way to their management and planning for the future was shown.

Keywords: anthropogenic landscape, research, new trends, development, prospects.

Наявність проблеми. Аналіз проведених з 2000 року різнорангових конференцій та опублікованих праць, окремих статей, підручників і навчальних посібників, дає можливість стверджувати, що серед нових напрямів розвитку сучасного ландшафтознавства започаткованих у другій половині ХХ сторіччя (меліоративне ландшафтознавство, геофізика ландшафтів, геохімія ландшафтів, ландшафтна екологія та інших), антропогенне ландшафтознавство розвивається найбільш динамічно. Це підтверджується й публікаціями інших авторів, присвячених аналізу розвитку ландшафтознавства в Україні [9, 10].

На початку другого десятиріччя ХХІ сторіччя антропогенне ландшафто-

знавство в Україні завершило перший етап свого розвитку результатом якого є не лише відомі теоретичні напрацювання [2, 3, 4, 7, 8] і детальне пізнання окремих класів антропогенних ландшафтів [11, 12], але й формування нових перспективних напрямів їх досліджень [6]. Це значно вищий рівень, новий етап пізнання антропогенних ландшафтів, основний розвиток якого припадає на першу половину ХХІ сторіччя.

Короткий аналіз попереднього розвитку. В Україні антропогенне ландшафтознавство активно розвивається з 80-х років ХХ ст. завдяки його розумінню та підтримці Л.І. Воропай (Чернівецький університет), П.Г.Шищенко (Київський університет) та Г.І. Швєбса (Одеський університет). Ці науковці перші в Україні правильно зрозуміли суть антропогенного ландшафтознавства і дали можливість молодим вченим розвивати його. У подальшому активний розвиток антропогенного ландшафтознавства в Україні зумовлений дослідженнями вінницьких географів – А.В. Гудзевича, Б.Д. Панасенка, Л.І. Стефанкова, В.М. Воловика, Ю.В. Яцентюка, Л.М. Кирилюка, О.П. Чиж, О.М. Вальчук, І.М. Войни, оригінальними працями Ю.Г. Тютюнника, В.Л. Казакова, В.С. Давидчука, а також цікавими публікаціями В.П. Коржика, О.Ю. Дмитрука, І.П. Ковальчука, В.П. Воронки та інших. Працями цих вчених, а також когортою молодих науковців про яких мовиться у подальшому й буде визначатися розвиток антропогенного ландшафтознавства в Україні у першій половині ХХІ сторіччя.

Мета дослідження – прогнозувати можливий розвиток антропогенного ландшафтознавства в Україні на період до 2050 року: формування організаційних структур (центрів), нових напрямів розвитку та значення антропогенного ландшафтознавства у проектуванні ландшафтів майбутнього.

Результати дослідження. Поступово виокремлюється регіон детального пізнання антропогенних ландшафтів України – лісополе [4]. У цій унікальній структурі зосереджено головне багатство України: кількість населення, основні види корисних копалин й родючі ґрунти, промислові підприємства й розвинуте сільське господарство. Уже більше 7 тис. років лісостеп України активно освоюється людиною. Натуральні ландшафти тут повністю замінені антропогенними і процеси антропогенізації сучасних ландшафтів продовжують поглиблюватися. Зрозуміло, що природний потенціал лісостепу–лісополя України не безмежний. У першу чергу це стосується продуктивності антропогенних ландшафтів та їх раціонального використання. Раціональне використання антропогенних ландшафтів потребує їх детальних досліджень, а це в свою чергу вимагає підготовки висококваліфікованих фахівців з антропогенного ландшафтознавства (рис. 1). Упродовж минулих 15 років, на кафедрі фізичної географії (зараз кафедра географії) природничо-географічного факультету Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського така підготовка частково здійснена. Зараз тут сформувався своєрідний центр підготовки фахівців з антропогенного ландшафтознавства які успішно працюють у межах лісополя України. Серед них у Вінниці: д.г.н., Гудзевич А.В., кандидат наук Л.І. Стефанков, В.М. Воловик, Ю.В. Яцентюк, О.П. Чиж, О.В. Вальчук, Л.М. Кирилюк, Г.С. Хаєцький, І.М. Война, О.І. Бабчинська, А.Г. Кізюн, М.О. Шматгельська, В.С. Канський, Л.В. Страшевська, к.геол.н. В.І. Корінний, к.с/г.н. О.В. Дедов, а також низка молодих науковців В.В. Канська, О.О. Антонюк, Т.Ю. Холковська, О.В. Рябоконь, О.О. Квасневська та інші; в Умані: кандидати географічних наук О.І. Ситник, І.В. Кравцова, О.Д. Лаврик, аспіранти І.П. Козинська, Л.О. Безлатня, В.С. Берчак, В.А. Чеботарський (основа майбутнього центру

Рис. 1. Центри розвитку антропогенного ландшафтознавства у межах Лісополя та прилеглих територіях України

дизайну антропогенних ландшафтів Правобережної України); у Кривому Розі: кандидати географічних наук С.В. Ярков, Г.М. Задорожня, аспіранти А.Ю. Килимчук, Е.В. Дворчук (формується центр техногенного ландшафтознавства який очолює к.г.н. В.Л. Казаков); у Мелітополі: к.г.н. В.П. Воровка досліджує антропогенні парадинамічні системи, аспірант С.О. Гришко – лісові антропогенні ландшафти Приазов'я; в Луганську ландшафтно-технічні системи вивчає аспірант Е.В. Дворчук; у Кам'янець-Подільському – зооценози антропогенних ландшафтів аспірант С.С. Придеткевич. Зусиллями цих та інших науковців, вихованців Вінницької школи антропогенного ландшафтознавства, завершується детальне вивчення антропогенних ландшафтів Поділля (модельний регіон) [11], продовжуються дослідження антропогенних ландшафтів лісополя України [4, 12], частково Правобережної України [3, 11] та України загалом [2, 3, 12]. Видані навчальні посібники з антропогенного ландшафтознавства [1, 5, 7], а також публікується науково-популярна серія книг «Земля подільська». Наукові праці з антропогенного ландшафтознавства опубліковуються у «Наукових записках ВДПУ. Серія: географія», що видаються з 2001 року.

У подальшому буде завершено видання регіональних серій монографій «Антропогенні ландшафти Поділля» (до 2018 р.), «Природа і ландшафти Поділля» (до 2018 р.), «Антропогенні ландшафти Правобережної України» (до 2020 р.) та науково-популярної серії збірок «Земля Подільська» (до 2020 р.). Розпочата нова серія монографій «Процеси і явища в антропогенних ландшафтах» буде виходити у залежності від наявного матеріалу.

Для збалансованого функціонування ландшафтів України та окремих її регіонів необхідно не лише продовжити уже усталені дослідження, зокрема пізнання окремих класів антропогенних ландшафтів (сільськогосподарських, промислових, лісових і водних антропогенних, рекреаційних тощо), але й розвивати нові перспективні напрями дослідження сучасних ландшафтів. Це буде значно вищий рівень пізнання, що дасть можливість краще зрозуміти їх «глибинну» суть. До нових і перспективних напрямів досліджень сучасних ландшафтів Україні відносимо:

– дослідження парадинамічних і парagenетичних взаємозв'язків між ландшафтними комплексами як натуральних, так і уже виділених й частково пізнаних класів антропогенних ландшафтів, зокрема – селитебних і промислових, селитебних і дорожніх, сільськогосподарських й лісових антропогенних, сільськогосподарських й дорожніх, тафальних і селитебних та інших. Динаміка ландшафтів – один з найменш опрацьованих розділів ландшафтознавства. Ще менше публікацій з динаміки антропогенних ландшафтів;

– пізнання процесів взаємодії ландшафтно-інженерних та ландшафтно-техногенних систем з довкіллям, особливо у просторово-часовому аспекті. Часто упродовж життя лише одного покоління людей ландшафтно-інженерні системи зароджувались, активно функціонували й занепадали. Вивчення «досвіду» їх впливу на довкілля допоможе уникнути низки екологічних проблем у майбутньому;

– дослідження вертикальної та висотної диференціації антропогенних ландшафтів і зумовлених ними динамічних процесів. Особливо це стосується селитебних і промислових ландшафтів, де продовжує активно формуватися двоярусна (підземна і наземна) структура унікальних ландшафтних комплексів, котрі, як не дивно, мають цікаве майбутнє. Висотна диференціація гірських ландшафтів дослідження значно краще ніж рівнинних;

– *дослідження розвитку та функціонування мікросередкових процесів у структурі антропогенних ландшафтів.* Сучасне ландшафтно- і екологічно дестабілізоване середовище характеризується аномально швидкими змінами структурної організації геокомпонентів і ландшафтних комплексів та взаємозв'язків між ними. В таких умовах активно розвиваються мікроосередкові процеси – прояв нових ландшафтних, екологічних, енергетичних, речовинних та інших зв'язків, що формуються в навколишньому середовищі. Їх вивчення є перспективним. З одного боку – мікроосередкові процеси розкривають причини й механізм плинних тенденцій трансформації на локальному рівні та можливу перспективу їх регіоналізації, а з іншого – враховуючи їх індикаторне значення, відкривається шлях до управління станом природного середовища і можливість попередження виникнення небажаних або агресивних процесів та явищ на ранніх стадіях їх розвитку;

– *дослідження специфіки похідних процесів в антропогенних ландшафтах.* Насамперед це стосується промислових (особливо гірничо-промислових) та селитебних ландшафтів. За минулі 50-60 років активний розвиток похідних процесів спостерігається в усіх класах антропогенних ландшафтів й в усіх регіонах України. Від інших, вони відрізняються тим, що у більшості випадків похідні процеси є передбачуваними. Райони їх майбутнього розвитку відомі, а значить прояв небажаних похідних процесів можна прогнозувати, що робить їх дослідження перспективними;

– *дослідження симетрії й асиметрії ландшафтів та пов'язаних з цими явищами їх розвитку.* У перспективі саме через дослідження симетрії й асиметрії ландшафтних комплексів можна буде вирішити низку проблем пов'язаних з раціональним природокористуванням у межах височин, передгірських й гірських територій. Явищу симетрії й асиметрії в природі більше уваги приділяють математики, фізики, біологи. Географи й ландшафтознавці лише починають вивчати окремі особливості ландшафтних комплексів, що зумовлені їх симетрією й асиметрією;

– *дослідження унікальних та оригінальних антропогенних об'єктів й територій.* Тривалий період формування антропогенних ландшафтів, їх різноманіття й своєрідність призвели до виокремлення в структурі антропогенних ландшафтів не лише оригінальних, але й унікальних територій та об'єктів, частина з яких уже зараз є складовими національної спадщини.

Висновок. Виокремлені перспективні напрями дослідження антропогенних ландшафтів дадуть можливість реально планувати й обґрунтовувати перспективи розвитку ландшафтів майбутнього будь-якого регіону, зокрема й України. При цьому необхідно пам'ятати, що повна заміна натуральної природи антропогенною, натуральних ландшафтів антропогенними не лише не забезпечить збалансованого розвитку регіону чи країни, але й значно прискорить їх руйнацію. Нормального розвитку можна досягти лише внаслідок збалансованого поєднання в наявній або новій структурі ландшафтів регіону, а потім і в ландшафтній сфері Землі, досконалих у соціально-екологічному аспекті культурних і натуральних ландшафтів, які найбільш надійно гарантують стабільність довкілля за рахунок гомеостазу біосфери [6].

1. Воловик В.М. Етнокультурні ландшафти містечок Поділля / В.М.Воловик. – Вінниця: ВНТУ. 2011. – 270 с.
2. Гудзевич А.В. Просторово-часова організація сучасних ландшафтів: теорія і практика / А.В.Гудзевич. – Вінниця: Віндрук, 2012. – 434 с.

3. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України / Г.І.Денисик. – Вінниця: Арбат, 1998. – 292 с.
4. Денисик Г.І. Лісополе України / Г.І.Денисик. – Вінниця: Тезис, 2001. – 284 с.
5. Денисик Г.І. Нариси з антропогенного ландшафтознавства / Г.І.Денисик, В.М.Воловик. – Вінниця: Гіпаніс, 2001. – 170 с.
6. Денисик Г.І. «Золота середина» у природничо-географічних дослідженнях / Г.І.Денисик // Наукові записки Вінницького педуніверситету. Серія: географія. – 2011. – Вип. 23. – С. 3-10.
7. Денисик Г.І. Антропогенне ландшафтознавство: навчальний посібник. Частина I. Глобальне антропогенне ландшафтознавство / Г.І.Денисик. – Вінниця: Едельвейс і К, 2012. – 336 с.
8. Мильков Ф.Н. Человек и ландшафты / Ф.Н.Мильков. – М.: Мысль, 1973. – 222 с.
9. Міхелі С.В. Українські ландшафтознавчі школи: історія становлення, теоретико-методологічний фундамент, основні напрями досліджень / С.В.Міхелі // Історія української географії та картографії. – Тернопіль, 2007. – С. 55-59.
10. Міхелі С.В. Роль і місце персоналій у розвитку ландшафтознавства / С.В.Міхелі // Ученые записки Таврийского национального университета им. В.И.Вернадского. Серия: география, 2008. – Т.21 (60). – №2. – С. 83-95.
11. Серія: «Антропогенні ландшафти Поділля» [За ред. Г.І.Денисика]. – Вінниця: Едельвейс і К, 2005-2018.
12. Серія: «Антропогенні ландшафти Правобережної України» [За ред. Г.І.Денисика]. – Вінниця: Едельвейс і К, 2012-2020.